

Oryantalist, Modernist ve Köktenci Yaklaşımların Tasavvuf Anlayışlarına Dair Bir Değerlendirme

An Assesment of Orientalist, Modernist And Fundamentalist Approaches on Sufism

Carl W. Ernst. *Sufizm İslam'ın Mistik Geleneğine Giriş*. Çeviri: Gülçin Tunah. İstanbul: Sufi Kitap, 1. Baskı, Mayıs 2022, 304 s. ISBN: 978-625-7949-60-6

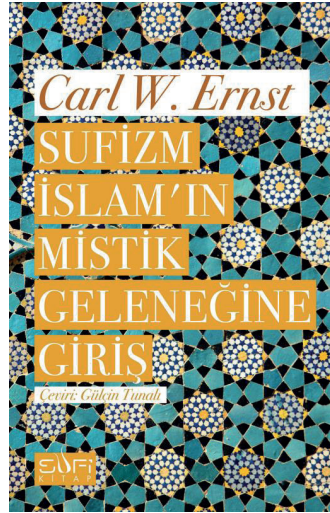
Ahmet Ömer Yavuz¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Ahmet Ömer Yavuz (Yüksek Lisans Öğrencisi),
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Sosyal
Bilimler Enstitüsü, Temel İslam Bilimleri, Tasavvuf
Anabilim Dalı, İstanbul, Türkiye
E-posta: ahmetomeryvuz@gmail.com
ORCID: 0000-0002-3779-6271

Makale Geliş: 11.08.2022
Kabul/Accepted: 22.08.2022

Atf/Citation: Yavuz, Ahmet Ömer. Oryantalist,
Modernist ve Köktenci Yaklaşımların Tasavvuf
Anlayışlarına Dair Bir Değerlendirme. [Carl W.
Ernst'in "Sufizm İslam'ın Mistik Geleneğine Giriş" adlı
eserinin değerlendirilmesi]. *İslam Tetkikleri Dergisi-
Journal of Islamic Review* 12/2, (Eylül 2022): 899-904
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1160942>

Anahtar Kelimeler: Tasavvuf, İslam, Gelenek, Mistisizm, Carl W. Ernst
Keywords: Sufism, Islam, Tradition, Mysticism, Carl W. Ernst

Çalışma konuları genellikle İslamofobi ve Batı ile Güney Asya'daki tasavvuf hareketleri üzerinde yoğunlaşan araştırmacı Prof. Dr. Carl W. Ernst, Chapel Hill North Carolina Üniversitesi Din Araştırmaları Bölümü öğretim üyesidir. Annemarie Schimmel'in (ö. 2003) öğrencisi olan Carl W. Ernst, çalışmalarında Arapça, Farsça ve Urduca kaynaklardan yararlanmaktadır. Hallâc-ı Mansur gibi erken dönem müelliflerin eserlerinden İngilizceye çevirilerde bulunmuştur. Ernst'in 2011 yılında yayınlanan *Sufism An Introduction to Mystical Tradition of Islam* kitabı

Gülçin Tunalı tarafından Mayıs 2022’de *Sufizm İslam’ın Mistik Geleneğine Giriş* ismiyle Türkçeye tercüme edilmiştir.

Sekiz bölümden müteşekkil eserin ikinci baskısının önsözünde kitabın müellifi Ernst, İslamofobinin yaygın olduğu bir zaman diliminde özellikle Amerika’da tasavvufa¹ ilginin arttığını ifade ettikten sonra kitabını eleştirel bir perspektifle fakat akademik dil kullanmadan yazdığını söyler. Eserlerini daha çok Avrupalı ve Amerikalı okurların istifadesine sunmak üzere kaleme alan Carl Ernst, bu eserinin farklı dillere çevrilmesiyle birlikte özellikle İspanyol, Yunan, İtalyan ve Rus okuyuculardan kitapla ilgili olumlu dönüşler aldığını ve bazı üniversitelerde ders kitabı olarak okutulduğunu belirtmektedir.

Kitabın ilk baskısının önsözüne İslam dünyasındaki tasavvuf anlayışlarının birbirlerinden tamamen farklı ve taban tabana zıt bir görünüm arz ettiğini belirterek başlayan yazar, önce XIX. yüzyılda ortaya çıkan köktendinciliğin tasavvufa karşı haksız tavrını ve özellikle Vehhâbî hareketi eleştirmekte; tasavvufun bu hareketçe reddedildiği, dışlandığı ve hatta saldırılara maruz kaldığını ifade etmektedir.

Ebü Hâmid el-Gazzâlî’nin eserlerinde “İslam” yerine “iman” kavramını vurgulamasından ve Kur’ân ayetlerinde “İslam”ın “iman”a göre ikincil önemi haiz olduğu düşüncesinden yola çıkan yazar; siyasi faydasını gözetenlerce “İslam”ın “Allah’a teslim olanlar” anlamında sınırlandırıldığını, bu sebeple siyasi bir hüviyet kazandığını belirtir. “İslam” kavramının XIX. yüzyılda modern Hıristiyan “din” kavramına benzetilerek oryantalistler tarafından Hinduizm ve Budizm kavramları gibi sonradan türetildiğini, oysa daha önce Batıda “Muhammedîlik” kavramının kullanıldığını öne sürmektedir. İslamofobi’yi sebep göstererek “İslam” kavramını bir din olarak değil, bir yönelime atıfta bulunmak üzere andığını söyleyen Ernst, onun yerine temel kaynaklardan türetilmeyen ve gelenekle ilişkilendirilen uygulamaları tanımlamak için Marshall G. S. Hodgson’ı (ö. 1968) takip ederek “İslâmîleştirilmiş” kavramını tercih etmiştir. Fakat ayetlerde² açıkça bir din olarak ismi geçen “İslam” kavramını “iman” mefhumundan ayırarak diğer dinlerde benzeri yaşanan yeni bir kavramlaştırma olduğunu iddia etmek gerçeği yansıtmamaktadır. Üstelik Batı “İslam” dinine karşı ayrımcı ve düşmanca yaklaşıyor diye bu kavramı geçersiz saymak Müslüman dünyası tarafından kabul edilebilir bir görüş olmaktan çok uzaktır.

Sufizm kavramını en geniş anlamıyla kullandığını belirten yazar, bir rehber niteliği taşıdığını iddia ettiği kitabının, metafizikten ziyade uygulamalara odaklandığını, tasavvufu yoruma dayalı betimleyen ve tartışmalarıyla birlikte inceleyen bir deneme olduğunu ifade etmekte; özellikle günümüzdeki tasavvufi öğretilerin zıt görüşlerini belirtmekle yetinip okuyucuya yol gösterme amacının olmadığını söylemektedir.

“Sufizm Nedir?” başlıklı birinci bölümde oryantalizmin son iki asırda sömürgecilikten doğduğunu söyleyen Ernst, oryantalistlerin süfleri siyasi yaklaşımlarla, diğer din ve geleneklerle

1 Yazar kitap boyunca eserin isminde olduğu gibi “sufizm” kelimesini kullanmış olsa da -Batılı okuyucuyu muhatap aldığından kaynaklanıyor olsa gerek- biz değerlendirme yazımızda “tasavvuf” tabirini kullanacağız.

2 Bk. Mâide, 5/3, Âl-i İmrân, 3/19, 85

karşılaştırmalı olarak ele aldığını ortaya koymakta; Batılı seyyahların muğlak ve tutarsız raporlarının yanlış algılara sebebiyet verdiğini ve “Sufizm” kavramının ilk olarak iki asır önce Avrupa’da kullanıldığını tespit etmektedir.

William Jones, John Malcolm, James William Graham ve August Tholuck gibi oryantalistlerin, İslâmî kaynaklarını yok sayıp dîni bakımdan tehlikeli gördükleri tasavvufu ve mistisizmi Hint veya Yunan kökenine dayandırdıklarını ve tasavvufu nihâi olarak Hıristiyanlığa yaklaştırdıklarını öne sürer. Bu iddiaların misyoner bir tavrın ürünü olduğu İbn Haldun’dan nakillerle reddedilmektedir. Yazar ayrıca tasavvuf metinlerinden özellikle Arapça el yazmalarının baskı azlığından ve Thomas Patrick Hughes’in *A Dictionary of Islam* kitabı gibi sömürge zihniyetiyle kaleme alınan oryantalist yazıların yeniden basılmasından şikâyetçidir. Zira ona göre sömürge zihniyetiyle kaleme alınan bu yazılar XIX. yüzyıl oryantalist teorileri ve önyargıları yeniden üretmektedir (s. 45).

Sûfi kelimesinin kökeni hakkında oryantalistlerin özellikle kelimenin Yunan felsefesindeki *sophos*’tan geldiğine dair Birûnî’ye ait görüşü tercih ettiklerini aktaran Ernst, X. yüzyılda yazılan tasavvuf eserlerinin vurgulu bir biçimde tasavvufu Kur’ân ve Sünnet ile ilişkilendirerek onun diğer ilimler arasındaki konumunu ortaya koyduklarını hatırlatır (s. 53).

“Sufizmin Kutsal Kaynakları” başlıklı ikinci bölümde Ernst, kaynaklığı bakımından vahyin mahiyeti meselesini ve miraç olgusu merkezinde Kur’ân-ı Kerîm’i ele almakta, Kur’ân ile diğer kutsal kitaplar arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Yazarın sûrelerin büyüklük sırasına göre düzenlendiğine dair tespiti sûrelerin tertibinin tevkîfi olduğuna dair yaygın görüşle uyuşmamaktadır. Tasavvufî öğretilerde buna karşılık gelecek birçok mefhum varken tefekkürü ifade etmek üzere Hindu öğretilere ait meditasyon kavramını kullanmayı tercihinin sebebi ise cevabını bekleyen bir sorudur.

Sûfîlerin Hz. Peygamber ile Cenâb-ı Allah’ın birliğini ve bunun neticesinde velîlerin miracı ile Hz. Peygamber’in miracı arasındaki paralellığı ifade etmeleri sûfi öğretinin temel kavramlarıyla açıklanabilirken yazarın bunu bir sapkınlık olarak nitelendirmesi tasavvufî öğretinin temel meseleleriyle örtüşmez. Modern dönemde Hz. Peygamber’in anlaşılmasındaki değişimi vurgulayan Ernst, bu dönemde Hz. Peygamber’in mucizevi niteliklerinden ziyade sosyal ve politik bir yenilikçi olarak tasvir edildiğini ifade etmektedir. Fakat ona göre Hz. Peygamber’i dini reformcu konumuna indirgemek basiretsizliktir (s. 77).

Üçüncü bölümde “Evliyalar ve Velîlik” başlığında Protestanların Katolikliğe; köktendincilerin de putperestliğe benzeterek velîliğe cephe aldığını aktaran Ernst, bir azizin Katolik kilisesince tanındığı gibi Müslüman velîlerin resmi olarak tanınmadığına dikkat çeker. Şîilikteki imâmet görüşü ile tasavvuftaki velâyet anlayışının farkını Şîilerin kelime-i şehadete ekledikleri “Ali Allah’ın velisidir” ibaresi örneğiyle izah eden yazar, Şîilikteki imâmet görüşü ile tasavvuftaki velâyet anlayışının benzerliğini ise sûfi velîleri tavsif etmek için kullanılan ifadelerin Şîi imamlar için de kullanıldığını belirterek delillendirmeye çalışır.

Yazarın nübüvvet ile velâyet arasında bir gerilim olduğunu tekrar etmesi ulemâ ile sûfiler arasındaki ihtilafı ortaya koyması bakımından gerçekçi olmakla birlikte tasavvufî öğretilerde

nübüvvet ve velâyet arasındaki uyumun temellendirilmesine hayli önem verilmişken bu konuyu üstü kapalı bir biçimde geçmesi sorunludur. Buna paralel olarak İbnü'l Arabî'nin "hâtemü'l-velî" olarak tanımlanmasını konum olarak Hz. Peygamber'e yakınlığı sebebiyle de tehlikeli görmüştür.

Tasavvufi uygulamalar üzerine yoğunlaşılana "Esmâü'l-Hüsna, Tefekkür ve Mistik Deneyim" başlıklı dördüncü bölümde Hindistanlı bir Çiştî mürşidi olan Burhâneddîn-i Garîb'den nakillerde bulunan yazarın nafîle ibadetlerin kuru ve angarya göründüğünü ifade etmesi, tasavvufî öğreti bakımından sorunludur. Ayrıca Ernst, zikri bir meditasyon türü olarak görmektedir. Oysa her dini geleneğin kendine has mefhumlarının korunması, nüansların ortaya çıkarılması beklenir. Nitekim İbn Atâullah el-İskenderî'den nakiller yaptığı bir pasajda müellif, kelime-i tevhid ve lafza-i Celâl gibi zikir ifadelerinin mahiyeti ve uygulamaları hususunda birtakım malumatlar vererek bunun örneğini göstermiştir.

Haller ve makamlar konusunda Hâce Abdullah-ı Herevî ve Abdülkerîm el Kuşeyrî'ye göre makamları tablo halinde yansıtan yazar, Sûfî öğretideki "letâif" kavramını, Kübrevî ve Nakşibendî tarikatları bağlamında ele almakta; letâif merkezlerinin omurga ile ilgisinin olmadığından yola çıkarak tasavvuf ile yoga arasında bağlantı kurup tasavvufu Hint kökenine indirgeyenlere karşı çıkmaktadır.

Ernst, "Tarikatlar: Mürşitlik, Müritlik ve İntisap" başlığını taşıyan kitabın beşinci bölümünde oryantalistlerin tarikatlara sosyolojik, ideolojik ve politik yaklaştığını ifade etmektedir. Yazar öte yandan John Spencer Trimmingham'ı da tasavvuf tarihi dönemlendirmesi ve kişisel dini savunan Protestan yaklaşımı gibi yönlerden eleştirir. İsmi vermediği Hintli bir sûfiden silsile ezberlemenin meditasyon sürecinin bir parçası olduğunu aktaran müellifin zikir ve rabıta hali için "meditasyon süreci" ifadesini kullanması konuyu muğlaklaştırmaktadır.

Tasavvuf ile Şia arasındaki ilişkiyi değerlendiren yazar, her ikisinin de katı ve kesin sınırlara sahip olmadığını söyler ve Nakşibendilik dışındaki sûfî silsilelerinde Hz. Ali ile ilk altı imamın da zikredilmesi geleneğinden hareket ederek aralarındaki benzerlikler üzerinde yoğunlaşır. Tasavvufun ve İsmâiliyye'nin bâtinî karakterlerinden ötürü yakınlaştırılmaya çalışılması, tasavvuf tarihi araştırmalarında sıklıkla karşılaşılan bir yaklaşımdır. Oysa iki ayrı gelenekten bahsediliyorsa buradaki farklılığın da aynı oranda ortaya çıkarılması beklenir.

Sûfîlerin misyoner olduğu görüşüne karşı çıkan Ernst, misyonerlik faaliyetlerine dair herhangi bir bilginin olmadığını ve bu iddiaların bir varsayım olmaktan öteye geçmeyeceğini belirtir. Ona göre sûfîler gittikleri bölgelerin İslamlaşmasında etkili olmuşlardır. Fakat bu etki onların misyoner olduklarını göstermez (s. 181).

Altıncı bölümde sûfî şiirinin, geleneğin en çok bilinen ve takdir edilen ürünü olduğunu ve etkisinin bilimsel olarak kanıtlandığını ifade eden yazar; Avrupalı okurlara anlayabilmeleri için kendi edebiyatlarından örnekler vermekte, Arap şiiriyle Batı klasiklerinin benzerliğini vurguladıktan sonra Batılıların önyargıları sebebiyle Fars şiirine nazaran Arap şiirine uzunca bir zaman ilgi göstermediklerini belirtmektedir. Yazar, lâdinî şiirdeki şarap yorumunun aşkın

sûfi şiirdeki kullanımından tamamen farklı olduğunu Hallâc-ı Mansûr, İbnü'l Arabî ve İbnü'l-Fârız'ın tutkulu şiirleri ile örneklendirmektedir.

Farsça sûfi şiirini imgeler, sembollerin izahları ve övgü geleneğinin saraydaki karşılığı konuları bağlamında ele alan yazar, şiirin gelenekle bağlantısında ısrarcıdır. Hâfız-ı Şîrâzî ve Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin şiirlerinin insanlarca kutsallaştırıldığını belirten yazar, şiirlerin çevirileri ve bunların farklı versiyonlarını bireysel bakış açısı ile kültürel mesafe yönlerinden incelemekte ve bazı noktalarda eleştirilerini dile getirmektedir. Ona göre sadece Farsçayı ana dili gibi bilmek -yine Batı edebiyatındaki örneklerinde olduğu gibi- metni anlamak için yeterli değildir. Yani bir kişinin bir dili bilmesi, o dilin edebiyatını en iyi şekilde anlayacağını garanti etmez.

Türkçe sûfi şiirini Yunus Emre ve Şeyh Galib ile örneklendiren yazar, diğer İslâmîleştirilmiş dillerdeki sûfi şiirlerine de örnekler verip değerlendirmektedir. Daha sonra “Sûfi Mûsikîsi ve Zikir” başlıklı yedinci bölümde mûsikî ve zikir âyinlerinin tasavvufun en dikkat çekici ve tartışmalı yönü olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca Kadîrî ve Nakşî tarikatlar nezdinde mûsikînin pek kabul görmediğine dikkat çekmektedir. Kıssalardan, menkıbelerden ve sûfi sözlerinden nakillerde bulunarak mûsikî, semâ ve vecd halini tartışan Ernst, bölgesel/yöresel mûsikî ve zikir usullerini özellikle Çiştîyye tarikatıyla örneklendirmektedir. Mûsikî ve zikir koreografilerinin popüler kültürdeki yerine örnekler üzerinden eğilen ve âyinlerin gösteri yönünü eleştiren Ernst; Kavvâlî müziğini uzun uzadıya incelemekte, semâ âyini ve klasik sonrası Osmanlı dönemindeki Mevlevîlik hakkında malumatlar vermektedir.

Ayrı başlıklar açtığı edebiyat ve mûsikîye derinlemesine ilgi gösteren Ernst'in Türk sûfilerin şiir ve mûsikî çalışmalarına ayırdığı alt başlıklar ilgi çekicidir. Diğer ülkelerdeki örnekleri kısaca zikreden yazar, mûsikî ve âyinlerin günümüzde sanatsal bir olguya evrildiğini tespit etmektedir. Mûsikînin gayrimüslimlerin ihtidasında bir araç olduğunu düşünüp sûfilerin misyoner olduklarını savunanlardan bahseden yazar; tasavvufun misyonerlik olmadığı görüşünü bu bölümde de yinelemekte, böyle bir etkiyi kanıtlayacak delilin olmadığını belirtmektedir.

Kitabının özeti mahiyetindeki sekizinci bölüm için “Çağdaş Dünyada Sufizm” üst başlığını atan Ernst, “Sufizm ve Modernizm” alt başlığında Muhammed İkbal'in Hâfız-ı Şîrâzî'yi sarhoşluk ve küfür ile itham ettiği şiirini aktararak İkbal'i eleştirmekte, oryantalist ve modernistlerin farklı argümanlarla tasavvufa saldırdıklarına tekrar dikkat çekmektedir. Ayrıca Çiştîlerin modernizme cevaplarından örnekler vermekte ve Reynold A. Nicholson gibi oryantalistlerin tasavvufun genel bir mistisizm olduğu iddialarına karşılık tasavvufun İslâmî dayanağını ortaya koyanların görüşlerini nakletmektedir. Bu bakımdan yazarın kitabı boyunca hemen hemen ele aldığı bütün konularda temel yaklaşımının oryantalist tezlere karşı çıkmak olduğu söylenebilir.

“Sufizm ve Fundamentalist İslam” alt başlığında yazar, köktencilik kavramının sorunlarını Vehhâbî hareketi üzerinden örneklendirmektedir. “Sırrın Neşriyatı” alt başlığında tarikatların, geniş takipçi kitlelerinin etkisiyle XIX. yüzyılda yayıncılık piyasasındaki etkinliklerini incelemektedir. Yayıncılığın tasavvuf üzerindeki tesirinin araştırılmadığını söyleyerek

araştırmacıları bu konuyu çalışmaya teşvik eden yazar; gazete, dergi, roman, hikâye, görsel ve elektronik medya, film ve internetin etkilerine dikkat çekmektedir.

“Sûfi Liderliğin Yeni Tarzları” alt başlığında Çiştî tarikatına göre ideal velîlerin özelliklerini sekiz maddede özetleyen Ernst, “On dokuzuncu ve yirminci yüzyıllardan önce, sûfi için kendisini Kur’ân’da ve Hz. Peygamber örneğinde ispatlamaya çalışmasına pek gerek yoktu” demektedir (s. 281). Fakat tasavvufî eserler incelendiğinde bunun çok da gerçekçi olmadığı görülmektedir. Tarih boyunca sûfiler kitap ve sünnetle uyumlarını her vesile ile ortaya koymaya özen göstermişlerdir.

Sonuç olarak tasavvufu daha çok uygulamalardan ve bilhassa Hintli sûfilerin uygulamalarından hareketle inceleyen Carl W. Ernst’in metafizik kavrayışa mesafeli olduğu söylenebilir. Tasavvufun oryantalist, modernist ve köktencilerle mücadelesini ele alan kitabın ana meselesinin özellikle oryantalist eleştirileri cevaplandırmak olduğu görülmektedir. *Tasavvuf Öğretileri* kitabının aksine kitapta kaynakçaya yer verilmiştir. Yazarın tasavvuf tabiri yerine sufizm tabirini kullanması ise sorunludur.

Çevirmenin dipnotları alana hakimiyetini yansıtmakta ve nadiren de olsa yazarı eleştirdiği bazı notları yer almaktadır. Çeviride yer yer anlatım bozukluklarının olması, kitabın bir sonraki baskısında titiz bir tashih sürecinden geçmesini gerekli kılmaktadır. Ciddi bir akademik birikimin mahsulü olduğunu düşündüğümüz bu giriş kitabı, tasavvuf araştırmacılarına ve alana ilgi duyanlara yeni bilgiler kazandıracak ve muhtemelen yeni bakış açıları sunacaktır.